

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15

Макарчук Володимир

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії, історії та філософії права
mvs6043@ukr.net

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ СТИМУЛЯЦІЇ БОЙОВОЇ ВІДВАГИ: СОЛДАТИ ТА ОФІЦЕРИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ. ЧАСТИНА 1. ОРДЕНСЬКІ ВИПЛАТИ ТА ПРЕМІАЛЬНІ ЗА ЗНИЩЕНУ ВОРОЖУ ТЕХНІКУ

<http://doi.org/10.23939/law2020.27.007>

© Макарчук В., 2020

Наукова розвідка на стику історії, теорії та філософії права, а також політології, соціальної психології й етики.

Розглянуто нормативно-правові засоби підтримання боєздатності загальновійськових та штрафних частин і підрозділів Червоної армії в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Катастрофічні невдачі перших місяців т. зв. Великої вітчизняної війни змусили радянське політичне та військове керівництво прискорено шукати екстраординарні, незвичні для мирного життя в СРСР методи збереження бойових якостей армійських підрозділів та частин. Поруч зі звичними для доби війни “законами воєнного часу”, себто правового терору стосовно “зрадників, дезертирів та панікерів”, радянські політичні власті багато у чому вимушено вдалися до політики “пряника”, поєднуваного зі звичним для радянської довоєнної дійсності “батоном”. Йдеться передусім про нормативно-правове оформлення порядку матеріальної стимуляції учасників бойових дій (премій за знищену техніку та ін.), видачі військовим на передовій спиртних напоїв, а також практику відбуття кримінальної відповідальності військовими за карані законом дії у прискореному (до трьох календарних місяців) порядку – через службу у штрафних ротах та батальйонах. Держава, зокрема, пішла й на те, щоб уже засуджені цивільні злочинці у тому ж таки прискореному порядку “змивали кров’ю” не відбуті ними судимості.

Після завершення Другої світової війни, коли потреба в “масовому героїзмі радянського народу” дещо зменшилася, скоротилися й засоби правового (та позаправового) заохочення військових, включаючи й найбільш потребуєчі категорії – зокрема, інвалідів, ВОВ. Так, штрафні підрозділи Червоної армії були скасовані уже в червні 1945 р., тобто ще до завершення ДСВ на Сході з Японією. У вересні 1947 р. законодавчо відмінили й виплати за орденами та медалями Союзу РСР (з 1 січня 1948 р.). Постійно скорочувалася державна матеріальна допомога інвалідам ВОВ (продуктові пайки, паливо на зиму тощо).

Надано оцінку діям вищого радянського політичного керівництва з розробки та застосування правових механізмів стимуляції радянського гарматного м'яса в розрізі потреб оборони держави, з одного боку, та загальнолюдської моралі, з іншого.

Пропонується наукова концепція комуністичної тоталітарної держави як антигуманної за самою своєю суттю, де інтереси рядового члена суспільства, підпорядковуються загальнодержавним інтересам (так, як їх розуміє вище державне керівництво), а особисті заслуги, включаючи й втрату здоров'я та працездатності на фронтах війни, скільки-небудь адекватно оцінюються державними структурами виключно з огляду на утилітарні міркування.

Ключові слова: радянське законодавство періоду Другої світової війни, виплати за орденами та медалями Союзу РСР, штрафні підрозділи Червоної армії, радянські учасники Другої світової війни, інваліди ДСВ.

Постановка проблеми. Психологам, соціологам, політологам, юристам та представникам інших суспільних наук ще з 1940-х рр. (1943 р.) відома т.зв. піраміда потреб американського дослідника А. Маслоу. На першому фундаментальному ступені цієї піраміди знаходяться *потреби фізіологічні*: дихання, вода, їжа, сон, секс. Потреби *безпеки* обіймають **другий** щабель піраміди, і лише після їх вирішення особистість переходить до вищих щаблів потреб: *соціальних, поваги, самовираження* [1]. Стосовно теми нашої наукової розвідки, питання ставиться таким чином: *Як стимулювати (заохотити, примусити тощо) індивіда не просто сидіти в окопах, а підніматися у атаку на ворога? А у багатьох в випадках навіть так: Як змусити його не втекти з поля бою чи не здатися у полон?*

Поза найменшим сумнівом, вказане питання немає однозначної відповіді. Японський самурай, керований кодексом честі *бусідо*, і російський найманець-*вагнерівець* в Лівії чи Сирії – це абсолютно різні речі.

Поза сумнівом, тут велику роль грає примус. Військовий трибунал діє за законами воєнного часу і оскарження своїх вироків не передбачає. З іншого боку, боєць має підніматися в атаку не лише під дулом нагана політкомісара, але й з чітким баченням позитивних наслідків героїських дій.

Друга світова війна – це війна моторів. Ще ніколи до цього ризик загибелі фізичної особи не був таким великим, а ціна людського життя – настільки мізерною. Радянським політичним властям і вищому військовому керівництву належало знайти відповідні моральні та матеріальні стимули для особового складу армії та закріпити їх у нормативно-правових документах – так, щоб кожен солдат та офіцер чітко бачив і розумів окреслені перспективи.

Аналіз дослідження проблеми. Західна наукова школа загалом ігнорує питання морального та, особливо, матеріального стимулювання бійців та офіцерів Червоної армії в роки Другої світової війни. Частково такий підхід пояснюється власними напрацюваннями у цій царині, частково – дещо зверхнім ставленням до бойових якостей Червоної армії та її воєначальників, які у роки Другої світової війни буквально завалили ворога трупами. За таких підходів вивчення радянського досвіду виглядало б ще менш виправданим, ніж вивчення “досвіду” апачів чи команчів у їх протистоянні американським колоністам XVIII – XIX ст.

В радянській та пострадянській науці традиційно більше уваги приділялося засобам примусу (відомий Наказ №227) та морального стимулювання героїчних радянських бійців. Можливість вступити до лав ВКП (б) у спрощеному порядку, у викладках радянських пропагандистів, виступала чи не головним стимулом героїки воєнної доби. І лише в останні роки стали з'являтися наукові та науково-публіцистичні розвідки, присвячені виплатам за орденами і медалями Союзу РСР [2, 3 тощо], штрафним частинам і підрозділам Червоної армії [4, 5 та ін.], видачі спиртного на фронтах з метою стимуляції “відваги” [6 та ін.] тощо.

Цікаво, що подекуди й самі автори цих праць удавано дивуються: “Щоб зрозуміти, навіщо платили, потрібно знати, за що і скільки. Далі, як нам видається, буде легше зрозуміти логіку керівництва держави, у якого під час війни грошей було обмаль, а гарматного м'яса гори. І витратити такі необхідні грошики (в тексті “денежку”. – Авт.) ще й на стимулювання солдатів воювати, видається зовсім алогічним за тої системи масового задурювання народу владою, що трималася на багнетах. Між тим, радянське керівництво крок за кроком, вперто впроваджувало стимулюючі виплати у всіх родах військ, що брали участь у бойових діях, а інколи й тим, що перебували у другому ешелоні фронту” [7].

Цей же автор підсумовує: “Отже, уведена система преміювання була нічим іншим, як псевдо способом мотивувати бійців воювати, і не дала хоч якихось позитивних результатів. У всякому разі, її *результат досі не змогли оцінити*”. Ми поважаємо право кожного науковця на самостійне мислення, але його висновку жодним чином не поділяємо.

Також, з свого боку, вважаємо, що узагальнювальної праці, яка б розглянула у сукупності радянський “пряник” фронтовикам, тим більше у розрізі історико-правового дослідження (з опорою на нормативні документи) наразі не існує. Відтак пропонується увазі читача історико-правова розвідка спиратиметься, передусім, на публікації оригінальних радянських документів періоду ДСВ

Мета статті. Узагальнити наукову інформацію про нормативно-правове заохочення високих бійцівських якостей солдатів та офіцерів Червоної армії в роки Другої світової війни. Простежити зміну підходів радянського вищого політичного та військового керівництва до питання регулювання співвідношення правової репресії (“батога”) та правового стимулювання (“пряника”) стосовно армійців – безпосередніх учасників бойових дій, ветеранів, інвалідів війни.

Виклад основного матеріалу. Не підлягає сумніву, що підготовку до Другої світової війни як вирішального поєдинку двох світових систем (“капіталістичної” та “соціалістичної”) радянське політичне та військове керівництво розпочало задовго до початку воєнних дій. Психологічна обробка населення у дусі “это есть наш последний и решительный бой” (слова з популярної революційної пісні часів громадянської війни) ніколи не припинялася.

Справедливості заради визнаємо, що й інші держави світу, передусім держави т.зв. Осі (Німеччина, Італія, Японія) також проводили відповідну ідеологічну роботу з одурманювання власного населення. І лише в середині 1950-х рр. вище радянське політичне керівництво (М. Хрущов та його оточення) визнало, що фатальної неминучості військового вирішення питання хто – кого можна уникнути.

В радянському законодавстві післяреволюційного часу військові ще до початку Другої світової війни отримали достатньо серйозний захист. Зокрема, служба в рядах РСЧА повністю зараховувалася в загальний трудовий стаж звільненим в довготривалу відпустку, в запас чи узагалі від служби офіцерам і надстроковикам. Що ж стосується тих військових, які проходили строкову службу, їм її проходження зараховувалося до загального стажу за однієї з двох нескладних умов: а) якщо вони здали випробування на звання середнього керівного складу запасу; б) працювали до вступу на службу [8, с. 244].

Існував й ряд інших пільг для ветеранів ЗС, пов'язаних з проходженням строкової та понадстрокової військової служби.

Задовго до початку Другої світової війни в Радянському Союзі почали матеріально стимулювати трудовий і, особливо, бойовий “героїзм” громадян. Виплати за нагородами, які на той час називалися *урядовими*, а не *державними*, були введені Постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 травня 1936 р. і визначені “Общим положением об орденах Союза ССР” [9].

Нагородженим держава виплачувала щомісячно: за орден Леніна – 25 рублів, за орден (бойового) Червоного Прапора – 20 рублів, за орден Трудового Червоного Прапора та Червоної Зірки – по 15 рублів, за орден “Знак Пошани – 10 рублів. Це були відносно незначні суми, але

орденоносці, яких тоді було не так уже й багато, могли в майбутньому розраховувати ще й на персональні пенсії загальносоюзного чи республіканського рівня.

Постановою ЦВК Союзу РСР від 29 липня 1936 р. Героям Радянського Союзу виплати за орден Леніна збільшили до 50 рублів на місяць.

17 жовтня 1938 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР були встановлені виплати за медалями: “За відвагу – 10 рублів”, “За бойові заслуги” – 5 рублів (на місяць). 27 грудня 1938 р. такі ж виплати були встановлені за медалями “За трудову доблесть” та “За трудову відзнаку”.

До 22 червня 1941 р. цих матеріальних стимулів героїзму в цілому вистачало – і на Халкін-Голі, і під час т.зв. Визвольних походів, коли Червоній армії протистояв загалом слабший або серйозно деморалізований противник.

Радянська нагородна система в роки т.зв. Великої Вітчизняної війни поповнилася новими орденами, як-от орден Перемоги, орден Вітчизняної війни (двоступеневий), орден Суворова (триступеневий), орден Кутузова (триступеневий), орден Ушакова (триступеневий), орден Нахімова (двоступеневий), орден Богдана Хмельницького (триступеневий), орден Александра Невського, орден Слави (триступеневий). Були також введені нові медалі для учасників бойових дій: Партизану Великої вітчизняної війни (два ступені), Ушакова, Нахімова, За оборону Ленінграда, За оборону Москви, За оборону Одеси, За оборону Севастополя, За оборону Сталінграда, За оборону Києва, За оборону Кавказу, За оборону Радянського Заполяр'я, За перемогу над Німеччиною, За перемогу над Японією, За взяття Будапешта, За взяття Кьонігсберга, За взяття Відня, За взяття Берліна, За звільнення Белграда, За звільнення Варшави, За звільнення Праги.

До переліку нагород, за якими належалися виплати, у цей період додалися: ордени Вітчизняної війни I-го ступеня – 20 рублів, II-го ступеня – 15 рублів (на місяць). За орден Слави (нагородження відбувалися в порядку черговості) III ступеня кавалер отримували далі щомісяця 5 рублів, II-го ступеня – 10 рублів; I-го ступеня – 15 рублів.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 березня 1944 р. для нагородження військовослужбовців рядового, сержантського та старшинського складу ВМФ вводилися медалі Ушакова та Нахімова, які прирівнювалися за статусом до “сухопутних” медалей “За відвагу” (10 рублів місячно) та “За бойові заслуги” (5 рублів).

За іншими орденами і медалями, заснованими в роки Другої світової війни, грошові виплати не призначалися.

Однак, улітку 1941 р. самих лише орденів і медалей (з їх фіксованими виплатами) виявилось недостатньо. Саме нагородження в умовах повного розвалу фронту відбувалося дуже скупо, канцелярська тяганина відкладала питання заохочення нагородами на довгі тижні й місяці, а “героїзм” від бійців деморалізованої армії вимагався уже сьогодні.

То ж уже з початком війни у системі грошових виплат бійцям було відчутно певні зміни. Вже 23 червня 1941 р. фінансовим управлінням Наркомата Оборони війська отримали чіткі вказівки. Оклади залишилися попередніми, однак додалися т.зв. польові гроші. Для бійців, які отримували менше 40 рублів на місяць, надбавка складала 100% посадового окладу, від 40 до 75 рублів – 50 %, понад 75 рублів – 25 %. Тобто командир взводу став отримувати лише на чверть більше, ніж у мирний час (виходило 800 рублів). Якщо ж частину переводили у тил, виплата польових нехайно припинялася [7].

Висловимо припущення, що, з одного боку, оперативність (другий день після “віроломного нападу”, а фінансове управління вже видає дороговитратну вказівку), а з іншого, “несправедливість” щодо офіцерського складу має своє пояснення. Відповідна заготовка лежала у шухлядах армійських фінансистів і лише чекала моменту початку довгоочікуваної війни з Гітлером.

Перші накази про грошове заохочення (разові виплати) військовослужбовців Червоної армії, не прив'язане до регулярних орденських виплат, Сталін підписав уже на другому місяці війни – винагороду отримали льотчики, які бомбардували Берлін.

8 серпня радянська авіація, базована на островах Моозундського архіпелага – Хаумаа і Сааремаа (Езель) здійснила перший такого роду наліт. Це подавалося як відповідь на німецьке бомбардування Москви 22 липня.

15 бомбардувальників ДБ-3 авіаполку під командуванням Євгена Преображенського скинули на Берлін перші бомби. Згодом було здійснено ще 9 авіаційних нальотів, аж доки гітлерівські війська не окупували усю Естонію [10].

Голова ДКО Й. Сталін видав Наказ наступного змісту:

”У ніч з 7 на 8 серпня група літаків Балтійського флоту здійснила розвідувальний політ у Німеччину та бомбардувала місто Берлін.

5 літаків скинули бомби над центром Берліна, а решта – на передмістя міста.

Оголошую подяку особовому складу літаків, які брали участь в польоті.

Вхожу з поданням в Президію Верховної Ради СРСР про нагородження тих, хто відзначився.

Видати кожному членові екіпажа, який брав участь у польоті, по 2 тисячі рублів.

Надалі встановити, що кожному члену екіпажа, який скинув бомби на Берлін, видавати по 2 тисячі рублів (розрядка моя. – Авт.). Наказ оголосити екіпажам літаків, які брали участь в першому бомбардуванні Берліна, та усьому особовому складу 81-ї авіадивізії далекої дії.

Народний комісар оборони Й. Сталін”.

За п’ять днів, 13 серпня, п’ятьом учасникам нальоту на Берлін було присвоєно звання Героїв Радянського Союзу. Неймовірний за мірками сталінського СРСР темп проходження нагородних документів по інстанціям.

Незадовго по цьому до Берліна в грошовому виразі були прирівняні й інші ворожі столиці – Гельсінкі, Бухарест та Будапешт.

19 серпня 1941 р. Сталін підписав Наказ “Про порядок нагородження льотного складу військово-повітряних сил Червоної Армії і заходи боротьби з прихованим дезертирством окремих льотчиків” [11].

В цьому Наказі порядок нагородження військових авіаторів регулювався ретельно, до дрібниць.

Приміром, пілот винищувача представлявся до нагородження бойовим орденом за три збитих ворожих літаки, за наступні три – ще до одного ордена, а за десять повітряних перемог – до звання Героя Радянського Союзу (згодом йшлося уже про 15 збитих ворожих літаків).

З тією ж ретельністю регулювався порядок нагородження штурманів та стрільків-радистів в інших видах авіації.

Окрім урядових нагород, передбачалася і матеріальна винагорода – по 1000 рублів кожному члену екіпажа літака-розвідника чи бомбардувальника за кожний збитий ворожий літак.

Оплачувалися й просто бойові вильоти. Льотчик-винищувач за 5 бойових вильотів отримував 1 500 рублів, за 15 – урядову нагороду і 2 000 рублів, за 40 вильотів – звання Героя Радянського Союзу та 5 000 рублів (цю останню норму швидко скасували). Окремі розцінки існували на нічні бойові вильоти, знищення літаків ворога на його аеродромах тощо.

В бомбардувальній та далеко-розвідувальній авіації кожний член екіпажу отримував звання Героя Радянського Союзу та 3 тисячі рублів за виконання 40 бойових завдань удень або 15 бойових завдань уночі.

Така, уведена поспіхом (війна!), матеріально-моральна стимуляція мала й дещо несподівані наслідки.

Наказ Народного Комісара Оборони СРСР № 0489 від 17 червня 1942 р. [12] констатував: “На усіх фронтах наші льотчики-винищувачі при зустрічі з повітряним супротивником, здебільшого, спочатку атакують винищувачі ворога, а потім уже його бомбардувальники. Ця привита тактика дій в нашій винищувальній авіації цілковито неправильна (...) основне і головне завдання наших винищувачів полягає у тому, щоб, насамперед, знищити ворожі бомбардувальники, не дати їм можливості скинути свій бомбовий вантаж на наші війська, на наші охоронювані об’єкти. Потрібно зрозуміти нарешті, що, знищуючи бомбардувальники супротивника, наші винищувачі цим самим зменшують ударну силу авіації ворога і завдають йому найбільшого матеріального збитку”.

Відтак: “З метою заохочення бойової роботи льотчиків-винищувачів встановити з 20 червня ц. р. грошову винагороду в наступних розмірах:

за кожний збитий бомбардувальник супротивника виплачувати 2 000 рублів;
за кожний збитий транспортний літак супротивника виплачувати 1500 рублів;
за кожний збитий винищувальний літак супротивника виплачувати 1000 рублів.

На звання Героя Радянського Союзу представляти тих льотчиків-винищувачів, які зіб'ють у повітряних боях 10 винищувачів супротивника або 5 бомбардувальників. Виплату за збиті літаки супротивника проводити у разі підтвердження.

Встановлені раніше розміри винагороди за збиті літаки – відмінити”.

Того ж дня 17 червня 1942 р. був підписаний і Наказ Наркомату Оборони № 0490 [13], який піддав гострій критиці практику вильотів штурмовиків без бомбової заправки, з самим лише стрілецьким комплектом. Наказувалося встановити для льотчиків-штурмовиків грошову винагороду в розмірі 1000 рублів за кожні 4 вильоти з повною бомбовою завантажкою для знищення живої сили супротивника.

Не можемо обійти ці два накази відповідним коментарем. Загальновідомо, що найбільшу небезпеку для військового літака становлять саме винищувачі супротивника, а не його транспортники чи бомбардувальники. Зрозуміло, що вступати у бій з винищувачами ворога небезпечно, проте зосереджуватися на бомбардувальниках та транспортниках, залишаючи ворожим винищувачам оперативний простір, ще небезпечніше. Також маневреність навантаженого бомбами штурмовика суттєво падає, що збільшує ризик для членів екіпажу.

Тобто, ДКО наполегливо “рекомендував” радянським льотчикам збільшувати ризики для себе, аби заробити зайву тисячу-дві рублів чи – якщо дуже і дуже пощастить – звання Героя.

Чергові корективи в розцінці бойових виплат для льотчиків були внесені “Положенням про нагороди і премії для особового складу військових повітряних сил Червоної Армії авіації дальньої дії, винищувальної авіації ППО, ВПС військово-морського флоту за бойову діяльність і збереження матеріальної частини” [14], підписаному Командуючим військово-повітряними силами маршалом авіації О. О. Новіковим 30 вересня 1943 р.

У цьому Положенні, зокрема, встановлювалися “розцінки” на знищені ворожі паровози та викликані бомбардуванням аварії поїздів – льотчику та штурману по 750 рублів, решті членів екіпажу – по 500 рублів.

Уперше встановлено розцінки на надводні цілі противника:

за міноносець чи підводний човен ворога – льотчику та штурману по 10000 рублів, решті членів екіпажу – по 2500;

за потоплення транспортника ворога – льотчику та штурману по 3000 рублів, решті членів екіпажу – по 1000 рублів;

за потоплення сторожового корабля чи тральника ворога – льотчику та штурману – по 2000 рублів, решті членів екіпажу – по 500 рублів;

за потоплення баржі, буксира чи озброєної шхуни супротивника – льотчику та штурману по 1000 рублів, решті членів екіпажу – по 300 рублів.

Пострадянські російські історики проводять нескладні розрахунки: “Таким образом, один потопленный миноносец или подводная лодка (10 000 рублей) “стоили” пяти бомбежек Берлина (2000 рублей) для пилота, штурмана, бортмеханика, десяти для стрелка-радиста или воздушного стрелка (1000 рублей).

Потопленная баржа для пилота и штурмана (1000 рублей) стоила двух танков наводчику орудия или противотанкового ружья (500 рублей) [3].

Майже водночас з льотчиками – у серпні 1941 р. було вирішено матеріально заохочувати й десантників. 29 серпня 1941 р. Голова ДКО Й. Сталін підписав Наказ № 0329 (усі радянські накази, які починалися на нуль, – таємні, на два нулі – особливо таємні. – Авт.) “Об улучшении руководства воздушно-десантными войсками Красной Армии”, згідно з яким за кожну бойову десантну операцію командний склад отримував місячний оклад, а рядові бійці-десантники – по 500 рублів. Зрозуміло, що ці гроші виплачувалися за той особливий ризик, яким супроводжувалися десантні

операції. Якщо ж десантників використовували як звичайну фронтову частину, такі особливі виплати не передбачалися [15].

Однак, перейдемо до головного театру воєнних дій – наземного фронту та виплат фронтовикам.

Платили їм куди скромніше, ніж льотчикам, але також не забували.

27 вересня 1941 р. Сталін підписав Наказ ДКО 0374 “Про заходи зі збільшення ефективності використання автоматичної зброї, матеріальної частини артилерії і мінометів” [16]. Ним приписувалося: “Встановити для командирів відділень – навідників гармат, мінометів, перших номерів кулеметів, а також бійців стрілецьких і кавалерійських полків, озброєних пістолетами-кулеметами, підвищений оклад утримання за категорією “Старший червоноармієць” та виплачувати навідникам гармат та мінометів 15 рублів на місяць. Першим номерам кулеметів та протитанкових рушниць 12 рублів 50 копійок. Бійцям, озброєним пістолетом-кулеметом, в стрілецьких та кавалерійських полках 12 рублів 50 копійок”.

Згодом для заохочення снайперів було наказано встановити оклад снайперам-сфрейторам по 25 рублів на місяць, молодшим сержантам першого та другого років служби – 30 рублів, третього – 100 рублів, сержантам – 35 і 200 рублів відповідно.

Зайве казати, що снайпери на війні – найбільш ризикована група піхотинців. За снайпером полюють такі ж кваліфіковані снайпери ворога, мінометники, артилеристи тощо. В полон снайперів ворога зазвичай не беруть – їх знищують на місці.

Окремі сучасні історики песимістично заявляють: “Снайпер не отримував у грошовому виразі нічого, окрім орденів, за якими належалися щомісячні виплати. Снайпер-сержант, який відслужив три роки, міг розраховувати на 200-рубльовий оклад, що суттєво перевищувало грошове утримання рядового бійця стрілецьких військ (17 рублів місячно). Однак, небезпека професії снайпера зумовлювала високу смертність її носіїв – до трьох років фронтової вислуги доживали одиниці” [3].

До речі, виплати за знищення живої сили супротивника, на відміну від знищення ворожої техніки, загалом не передбачалися нікому – ні звичайним бійцям, ні снайперам [2]. На думку військових істориків, це пояснювалося тим, що провести реальний підрахунок убитих солдатів та офіцерів противника, на відміну від, для прикладу, його танків чи бойових кораблів, було неможливо.

Окрім снайперів, найбільш небезпечною військовою професією виступали танкісти, де ризик загибелі і, відповідно, тривалість бойового шляху були критичними.

Восени 1942 р. (18 листопада) вийшов Наказ Головнокомандування № 372, який встановлював класність водіїв танків. Військовий з кваліфікацією майстра водіння танків почав отримувати (місячно) додатково аж 150 рублів, водій танка 1-го класу – 80 рублів доплати, водій танка 2-го класу – 50 рублів, для третього класу водіїв додаткові виплати не передбачалися [17].

Окремі історики Другої світової війни звертають увагу на ту обставину, що Наказ 18 листопада 1942 р. був підписаний саме цього дня не випадково. На наступний день мала розпочатися операція “Уран” – контрнаступ радянських військ під Сталінградом ... То ж Ставка економила на виплатах танкістам до останнього, і прийняла рішення їх додатково матеріально стимулювати лише в передчутті великої наступальної операції.

1 липня 1942 р. вийшов Наказ № 0528, згідно з яким за кожний підбитий танк командир гармати та навіднику давали 500 рублів, решті членів гарматної обслуги – по 200 рублів. Одночасно керівний склад винищувально-протитанкових артилерійських частин став отримувати півторакратний оклад, а молодший керівний та рядовий – подвійний [18].

За рік, 24 червня 1943 р. з’явився Наказ Наркомату Оборони № 0387 “О поощрении бойцов и командиров за боевую работу по уничтожению танков противника” [19]. За кожний підбитий чи підпалений танк супротивника навідник протитанкової рушниць отримував винагороду в 500 рублів, номер ПТР – 250 рублів, командир гармати танка – 500 рублів, решта членів екіпажа – по 200 рублів. Встановлювалася грошова премія в 1 тисячу рублів кожному бійцю чи командиру за

особисто підбитий чи знищений танк ворога (гранати та пляшки з запалювальною сумішшю). При груповому знищенні ворожого танка ця сума збільшувалася до 1,5 тисячі рублів, але виплачувалася не одноосібно, а розподілялася між усіма учасниками групи [2].

Військові історики сходяться на тому, що найдорожче оцінювалася військово-морська техніка супротивника. За знищення ворожого есмінця чи підводного човна командир та штурман радянського судна отримували по 10 тисяч рублів, кожний член екіпажу – по 2,5 тисячі. Дешевше цінувалися транспортники (відповідно три і одна тисяча рублів) та буксири (тисяча і 300 рублів).

Ми, з свого боку, додамо ще одну важливу деталь. Топили на морі не тільки ворожі військові кораблі (надійно захищені зенітною артилерією), а усе, що хоч трохи підпадало під побіжне визначення ворожої баржі чи “озброєної шхуни”.

Львівський історик С. В. Богатирьов наводить кричущі факти знищення радянськими ВМС (та морською авіацією) мирних транспортів ворожої чи навіть нейтральної держави на чорноморському театрі військових дій. Для прикладу, 24 лютого 1942 р. болгарське судно “Струма” під панамським прапором, завантажене близько 1000 єврейських біженців до Палестини – громадянами Болгарії, Угорщини та Румунії, було потоплене радянським підводним човном Щ-213. Йшла 10.30 ранку за місцевим часом, панамський прапор було добре видно капітану радянського підводного човна. Загинуло 765 дорослих й 120 дітей. Врятувався один – капітан “Струми”, ... українець за національністю.

5 серпня 1944 р. інший радянський підводний човен Щ-215 атакував караван з трьох турецьких кораблів, які перевозили до Палестини уже іншу партію єврейських біженців з країн воюючої Європи. Один з турецьких транспортів був потоплений, ще кілька сот нещасних загинули [20, с. 12, 32].

Можемо собі уявити, скільки було таких інцидентів, які залишилися непоміченими, оскільки кількість жертв була відносно незначною, – рибальські шхуни, торгівельні судна – румунські, болгарські і навіть нейтральні турецькі.

У боях на морі, особливо на заключному етапі війни, премії були частими і високими. Своєрідним неофіційним рекордсменом вважається льотчик-торпедоносець, Герой Радянського Союзу Михайло Володимирович Борисов. 4 травня 1945 р. за успішне торпедування лінкора “Шлезієн” він отримав 10 тисяч рублів [2].

Втім оплачувалися не лише успішні бойові дії зі знищення ворожої техніки, але й інші військові операції, що здійснювалися на передовій чи у безпосередній від неї близькості.

7 травня 1942 р. заступник наркома оборони генерал-лейтенант Федоренко підписав Наказ № 035733 “О введении денежных наград за эвакуацию танков...”. За кожний танк, вивезений з території, зайнятої ворогом, або з нейтральної зони, була встановлена винагорода : за КВ – 5 тисяч рублів, Т-34 – 2 тисячі, Т-60 та Т-70 – 500 рублів. За танки інших моделей встановили такі розцінки: важкий танк – 5 тисяч рублів, середній – 2 тисячі, легкий – 500 рублів. Військові історики відмічають ту обставину, що виплати за евакуацію підбитих танків навіть перевищували розцінки за підбиту ворожу техніку, однак, треба брати до уваги складність операції та пов’язаний з нею ризик [2].

Окрім названих, цільових, існувала й паралельна система заохочень – окрім уже згаданих виплат (за ордени та бойові вильоти, знищену ворожу техніку тощо), доплачували ще й за гвардійську частину чи підрозділ (1,5 звичних оклади), де служив фронтовик [3]. Проте, ці виплати, зауважує цитоване джерело, були встановлені з певним запізненням у часі.

Інші електронні джерела уточнюють цю інформацію – уже в 1941 р. командний склад гвардійських частин став отримувати півтора оклади, рядові бійці – два.

Платили й керівникам партизанських загонів. Командири взводів та керівний склад (командир, начальник штабу тощо.) отримували від 500 до 750 рублів (місячно. – Авт.), а також надбавки за знищені одиниці німецької техніки та / чи військові ешелони [3].

[http://www.economics.kiev.ua/download/Zakony SSSR/data04/tex16378.htm](http://www.economics.kiev.ua/download/Zakony%20SSSR/data04/tex16378.htm). 31. Колесников Г. А., Рожков А. М. Ордена и медали СССР. Москва. Военное издательство. 1983. – 299 с. ил. 32. Президиум Верховного Совета СССР. Указ от 10 сентября 1947 г. «О льготах и преимуществах, предоставляемых награжденным орденами и медалями СССР» // <https://ru.wikisource.org/wiki/ю>. 33. Макарчук В. С. Історія світової та вітчизняної адвокатури. Львів. Львівська політехніка, 2018. 308 с. 34. Непотрібні герої. Розсекречені документи про інвалідів Другої світової // <https://gordonua.com/ukr/specprojects/invalidy.html>

REFERENCES

1. *Piramida potreb Abrahama Maslou* [Maslow's hierarchy of needs]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%B4%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BC%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D1%83 (accessed 23.03.2020).
2. *Den`gi ot Stalina* [Money from Stalin]. Retrieved from: <https://topwar.ru/27802-dengi-ot-stalina-sovetskaya-sistema-denezhnogo-voznagrazhdeniya-za-voennye-uspehi.html> (accessed 23.03.2020).
3. *Skol`ko platili bojczam Krasnoj Armii vo vremya Velikoj Otechestvennoj* [How much did the soldiers of the Red Army were paid during World War II]. Retrieved from: <https://russian7.ru/post/skolko-platili-boycam-krasnoy-armii> (accessed 23.03.2020).
4. Dejnys V. O. *Shtrafbaty` i zagradotryady` Krasnoj Armii* [Penal battalions and detachments of the Red Army]. Retrieved from: <https://military.wikireading.ru/5013> (accessed 23.03.2020).
5. Chernyak Yu. V. *Shtrafnye` podrazdeleniya v Raboche-Krest`yanskoj Krasnoj Armii* [Penalty subunits in the Workers 'and Peasants' Red Army]. Retrieved from: [http://rep.barsu.by/bitstream/handle/data/4024/Shtrafnye %20 podrazdeleniya%20v%20Raboche-krestjanskoj%20 Krasnoj%20armii.pdf?sequence = 1&isAllowed=y](http://rep.barsu.by/bitstream/handle/data/4024/Shtrafnye_%20podrazdeleniya%20v%20Raboche-krestjanskoj%20Krasnoj%20armii.pdf?sequence=1&isAllowed=y) (accessed 23.03.2020).
6. *Narkomovskie «sto gramm»: Kak pili na fronte* [People's Commissariat's «one hundred grams»: How did they drink at the front]. Retrieved from: <https://russian7.ru/post/narkomovskie-100-grammov-mify-i-pravda/> (accessed 23.03.2020).
7. *Rasczenki na vojne. Za chto i skol`ko platili na fronte* [Rates in the war. For what and how much did they pay at the front]. Retrieved from: <https://wwii.space/%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D0%BD%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0-%D1%87%D1%82%D0%BE-%D0%B8-%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%0%BB%> (accessed 23.03.2020).
8. *Spravochnik po trudovomu zakonodatel`stvu dlya inspektorov truda i profaktiva* [Handbook of labor law for labor inspectors and trade union activists] Moskva.: Profizdat, 1938. 292 s., oglavlenie. [in Russian].
9. *Postanovlenie CzIK SSSR i SNK CCCR No. 56/812 ot 07.05.1936 Ob utverzhdenii «Obshhego polozheniya ob ordenakh Soyuzov SSR» v novoj redakcii* [Decree of the Central Executive Committee of the USSR and the Council of People's Commissars of the USSR No. 56/812 of 05/07/1936 On the approval of the «General Regulation on the Orders of the Union of the USSR» in the new edition]. Retrieved from: <http://base.garant.ru/57747283> (accessed 23.03.2020).
10. Pankratov Dmitrij. *Krov` za krv`! 8 avgusta 1941 g. – pervaya bombardirovka Berlina* [Blood for blood! August 8, 1941 – the first bombing of Berlin]. Retrieved from: <https://d-pankratov.ru/archives/2423> (accessed 23.03.2020).
11. *Prikaz o poryadke nagrazhdeniya letnogo sostava Voennovo-zvodushny`kh sil Krasnoj Armii za khoroshuyu boevuyu rabotu i merakh bor`by` so skry`ty`m dezertirstvom sredi odel`ny`kh letchikov* [Order on the procedure for awarding the flight personnel of the Air Force of the Red Army for good combat work and measures to combat hidden desertion among individual pilots]. Retrieved from: <https://airpages.ru/dc/doc299.shtml> (accessed 23.03.2020).
12. *Prikaz Narodnogo Komissara Oborony` Soyuzov SSR No. 0489 ot 17 iyunya 1942 g. O dejstvnykh istrebitel`nykh aviacziyakh po unichtozheniyu bombardirovshchikov protivnika* [The order of the People's Commissar of Defense of the USSR No. 0489 of June 17, 1942 On the actions of fighter aircrafts to destroy enemy bombers]. Retrieved from: <https://ru.wikisource.org/wiki> (accessed 23.03.2020).
13. *Prikaz Narkomata Oborony` SSSR ot 17 iyunya 1942 g. Ob ispol`zovanii samoletov Il-2 kak dnevny`kh bombardirovshchikov* [Order of the People's Commissariat of Defense of the USSR of June 17, 1942 on the use of IL-2 aircraft as day bombers]. Retrieved from: <http://www.soldat.ru/doc/nko/1942s.html> (accessed 23.03.2020).
14. *Polozhenie o nagradakh i premiyakh dlya lichnogo sostava VVS Krasnoj Armii, aviaczii dal`nego dejstviya, istrebitel`noj aviaczii PVO i VVS Voennomorskogo flota za boevuyu deyatel`nost` i sokhranenie material`noj chasti* [Regulations on awards and bonuses for the personnel of the Red Army Air Forces, long-range aviation, fighter aircraft air defense and the Navy Air Force for combat activities and the preservation of the material part]. Retrieved from: <http://wio.ru/tacfr/prik-nagr.htm> (accessed 23.03.2020).
15. *Prikaz No. 0329 Ob uluchshenii rukovodstva vozdushno-desantny`mi vojskami Krasnoj Armii. 29 avgusta 1941 g.* [Order No. 0329 On improving the leadership of Red Army Airborne Troops. August 29, 1941]. Retrieved from: <http://armedman.ru/dokumentyi/prikaz-0329-ob-uluchshenii-rukovodstva-vdv-krasnoy-armii.html> (accessed 23.03.2020).
16. *Prikaz O merakh po povysheniyu e`ffektivnosti ispol`zovaniya avtomaticheskogo oruzhiya, material`noj chasti artillerii i minometov* [Order On measures to increase the efficiency of the use of automatic weapons, material of artillery and mortars]. Retrieved from: <http://historyru.com/doc/persons/stal/docorg/doc40.html> (accessed 23.03.2020).
17. *Prikaz ob ustanovlenii dlya voditelej tankov klassov vozhdeniya No. 372 ot 18 oktyabrya 1942 g.* [Order on the establishment of driving classes for tank drivers No. 372 of October 18, 1942]. Retrieved from: <https://military.wikireading.ru/1341> (accessed 23.03.2020).

23.03.2020). 18. *Prikaz Narodnogo Komissara Oborony` SSSR O pereimenovanii protivotankovy`kh artillerijskikh chastej i podrazdelenij v istrebitel`no-protivotankovy`e artillerijskie chasti i ustanovlenii preimushhestv nachal`stvuyushhemu i ryadovomu sostavu e`tikh chastej* [Order of the People's Commissar of Defense of the USSR On the renaming of anti-tank artillery units and subunits into fighter-anti-tank artillery units and the establishment of advantages for the commanding and the private rank of these units]. Retrieved from: <http://wio.ru/tank/aces/prik0528.htm> (accessed 23.03.2020). 19. *Prikaz «O pooshhrenii bojczov i komandirov za boevuyu rabotu po unichtozheniyu tankov protivnika» No. 0387 ot 24 iyunya 1942 g.* [Order «On the Promotion of Fighters and Commanders for Combat Work of the Destroying of Enemy Tanks» No. 0387 of June 24, 1942]. Retrieved from: http://www.e-reading-lib.com/chapter.php/20458/54/artem-drabkin-ya-dralsya-na-t_34.html (accessed 23.03.2020). 20. Bogaty`rev S. V. *Poteri VMF protivnika na Chernomorskom TVD v 1941–1944 gg.* [The Enemy Military Maritime Fleet losses at the Black Sea theater in 1941–1944] – K.: Arkhiv-Press, 1998. 21. *Shtrafni viiskovi pidrozdily* [Penalty military subunits]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0> (accessed 23.03.2020). 22. *O merakh po ukrepleniyu discipliny` i poryadka v Krasnoj Armii i zapreshhenii samovol`nogo otkhoda s boevy`kh poziczi`j. Prikaz Narodnogo komissara oborony` SSSR* [About measures to strengthen the discipline and order in the Red Army and the prohibition of unauthorized withdrawal from combat positions. Order of the People's Commissar of Defense of the USSR] // *Prikazy` narodnogo komissara oborony` SSSR. 22 iyunya 1941 g. 1942 g.* M.: Terra, 1997. T. 13 (2–2).– P. 276–279. 23. *Polozhenie o shtrafny`kh batal`onakh Dejstvuyushhej armii* [The regulation on the penal battalions of the Active army]. Retrieved from: <https://history.wikireading.ru/4030> (accessed 23.03.2020). 24. *Polozhenie o shtrafny`kh rotakh Dejstvuyushhej armii* [The regulation on the penal companies of the Active army]. Retrieved from: <https://history.wikireading.ru/4031> (accessed 23.03.2020). 25. *Prikaz Narodnogo Komissara Oborony` No. 298 s ob`yavleniem Polozheniya o shtrafny`kh batal`onakh i rotakh i shtatakh shtrafny`kh batal`onov, rot i zagradiatel`ny`kh otryadov dejstvuyushhej armii* [Order of the People's Commissar of Defense No. 298 with the announcement of the Regulation on the penal battalions and companies and the staff of the penal battalions, companies and the barrage detachments of the Active army]. Retrieved from: <https://military.wikireading.ru/14287> (accessed 23.03.2020). 26. *Postanovlenie ot 22 avgusta 1941 goda No. GKO-562 ss. O vvedenii vodki na snabzhenie v Krasnoj armii* [Decree of August 22, 1941 No. GKO-562 ss On the Imposition of Vodka for Supply in the Red Army] // Gor`kov Yu. A. Gosudarstvenny`j Komitet Oborony` postanovlyaet (1941–1945). Czifry`, dokumenty`. M.: OLMA-PRESS, 2002. S. 505–506. 27. *O vy`dache voennosluzhashhim peredovoj linii dejstvuyushhej armii vodki po 100 grammov v den`. Prikaz Narodnogo komissara oborony` SSSR No.0320* [On the issue of 100 grams of vodka per day for the military personnel of the front line of the Active army. Order of the People's Commissar of Defense of the USSR No. 0320] // RGVA, F. 4, op. 11, d. 65, ll. 413–414 // *Prikazy` narodnogo komissara oborony` SSSR. 22 iyunya 1941 g.–1942 g.* M.: Terra, 1997. T. 13 (2–2), S. 73. 28. *Postanovlenie Gosudarstvennogo Komiteta oborony` No. GOKO-1227 ot 11 maya 1942 goda O poryadke vy`dachi vodki vojskam Dejstvuyushhej armii* [Resolution of the State Defense Committee No. GOKO-1227 of May 11, 1942 on The Procedure for the Distribution of Vodka to the Forces of the Active Army]. Retrieved from: <http://wio.ru/galgrnd/ptr/post1227.htm> (accessed 23.03.2020). 29. *Zakon ot 23 iyunya 1945 goda O demobilizacii starshikh vozrastov lichnogo sostava dejstvuyushhej armii* [Law of 23 June 1945 on the Demobilization of the Older Ages of Personnel of the Active Army]// *Prikazy` narodnogo komissara oborony` SSSR. 1943–1945 gg.* – M.: Terra, 1997. T. 13 (2–3). P. 378–379. [in Russian]. 30. *Sovet Narodny`kh Komissarov SSSR. Postanovlenie ot 21 iyunya 1945 g. No. 1466 Ob uluchshenii zhilishhny`kh uslovij generalov i oficerov Krasnoj Armii* [Council of People's Commissars of the USSR. Decree of June 21, 1945 No. 1466 On improving the living conditions of generals and officers of the Red Army]. Retrieved from: http://www.economics.kiev.ua/download/Zakony_SSSR/data04/tex16378.htm (accessed 23.03.2020). 31. Kolesnikov G. A., Rozhkov A. M. *Ordена i medali SSSR.* [Orders and medals of the USSR] – Moskva. Voennoe izdatel`stvo. 1983. 299 p. il. [in Russian]. 32. *Prezidium Verkhovnogo Soveta SSSR. Ukaz ot 10 sentyabrya 1947 g. «O l`gotakh i preimushhestvakh, predstavlyaemy`kh nagrazhdyonny`m ordenami i medalyami SSSR* [The Presidium of the Supreme Council of the USSR. Decree of September 10, 1947 «On the benefits and advantages provided for those who were awarded the orders and medals of the USSR»]. Retrieved from: <https://ru.wikisource.org/wiki/> (accessed 23.03.2020). 33. Makarchuk V. S. *Istoriia svitovoi ta vitchyznianoi advokatury.* [The history of the International and Domestic Advocacy] Lviv. Lvivska politehnika, 2018. 308 p. 34. *Nepotribni heroi. Rozsekrecheni dokumenty pro invalidiv Druhoi svitovoi* [Unnecessary heroes. The declassified documents about disabled due to World War II]. Retrieved from: <https://gordonua.com/ukr/specprojects/invalidy.html> (accessed 23.03.2020).

Дата надходження: 23.07.2020 р.

Makarchuk Volodymyr
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
doctor of Juridical Science,
professor of the Department of Theory,
History and Philosophy of Law
mvs6043@ukr.net

**LEGAL AND REGULATORY FORMS OF STIMULATION OF... MILITARY VALOR: SOLDIERS
AND OFFICERS OF THE RED ARMY IN THE SECOND WORLD WAR.
PART 1. ORDER PAYMENTS AND BONUSES FOR DESTROYED ENEMY EQUIPMENT**

Abstract. Scientific research at the intersection of history, theory and philosophy of law, as well as political science, social psychology and ethics.

The legal and regulatory means of maintaining the combat capability of the military and penal units and subunits of the Red Army during the Second World War (1939–1945) were considered. Catastrophic failures of the first months of the so-called The Great Patriotic War forced the Soviet political and military leadership to seek extraordinary, unusual for peaceful life in the USSR methods of preserving the fighting qualities of the army subunits and units rapidly. Alongside the usual for the age of war “martial law”, which means the legal terror of “traitors, deserters, and scaremongers”, the Soviet political authorities have forcibly resorted to a “carrot” policy coupled with the usual for the pre-war reality “stick”. First of all, it refers to the legal and regulatory clearance of the order of material stimulation of combatants (bonuses for destroyed equipment, etc.), issuance of alcohol for the military personnel in the front line, as well as the practice of serving the criminal liability by the military personnel for the actions punishable by the law in accelerated (up to three calendar months) order – through the service in penalty companies and battalions. The state, in particular, went so far as to force already convicted civilian offenders “wash with blood” outstanding sentences in the same accelerated order.

After the end of World War II, when the need for “mass heroism of the Soviet people” decreased slightly, the means of legal (and extra-legal) encouragement of the military personnel, including the most needy categories – in particular the disabled due to the WWII, decreased accordingly. Thus, the penal subunits of the Red Army were abolished as early as June 1945, that is, even before the end of the WWII in the East with Japan. In September 1947, the payments for the orders and medals of the USSR were also abolished by law (from January 1, 1948). State financial assistance to disabled due to WWII (food rations, fuel for the winter, etc.) has been steadily declining.

The actions of the top Soviet political leadership on the development and application of legal mechanisms for stimulating Soviet cannon fodder in the context of the defense needs of the state, on the one hand, and human morality, on the other, were evaluated.

The scientific conception of a communist totalitarian state as an antihuman in its essence, where the interests of the ordinary member of society are subordinated to the national interests (as understood by the higher state leadership), while personal merits, including loss of health and ability to work at the frontlines of war, are somehow adequately evaluated by government agencies solely by virtue of utilitarian considerations is proposed.

Key words: Soviet legislation of World War II period, payments for orders and medals of the USSR, penal subunits of the Red Army, Soviet members of World War II, disabled due to WWII.